

Józefa Matejek

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID: 0000-0002-1499-9914

Wsparcie rodzin z wieloma problemami w obszarze pomocy społecznej – wybrane aspekty

Support for families with multiple problems in the area of social assistance – selected aspects

Wprowadzenie

Zmieniające się warunki gospodarcze, ekonomiczne, kulturowe oraz społeczno-polityczne współczesnego świata w znacznym stopniu wpływają także na życie rodziny. Przed rodziną pojawiają się nie tylko nowe wyzwania, ale również czynniki zagrażające jej funkcjonowaniu. Zmianie podlegają relacje wewnątrzrodzinne, funkcje wypełniane przez poszczególnych jej członków, przeobrażenia tradycyjnych modeli i postaw rodzicielskich, a także liberalizacja obyczajów oraz norm w niej panujących. Rodzina stała się obszarem zainteresowania wielu dyscyplin naukowych, między innymi pedagogiki, socjologii oraz psychologii (np. Tyszka 2001; Ziemska 2005; Kawula 2006; Płopa 2007; Szlendak 2012; i inni). Coraz częściej obserwujemy również zjawisko zwiększania się liczby rodzin wymagających pomocy i wielowymiarowego wsparcia z powodu między innymi bezradności w prowadzeniu gospodarstwa domowego i wychowywania dzieci, a także niskich dochodów uzyskiwanych z pracy, rosnących kosztów utrzymania, ubóstwa oraz występujących w rodzinie zjawisk określanych mianem patologii. Problemатyczna

jest też w codziennym funkcjonowaniu rodziny długotrwała nieobecność jednego lub obojga rodziców, tzw. „rozłłka rodzinna”, czy też niepełnosprawność lub długotrwała ciężka choroba. Jak pisał Z. Tyszka, „rodzina przeobraża się w znacznej mierze poprzez zachodzące wewnątrz niej procesy, ale te procesy wywoływane są w ogromnej części przez zewnętrzne, leżące poza nią, przyczyny, wiążące się w ostatecznej instancji z przemianami makrostruktury społecznej i całego społeczeństwa globalnego” (Tyszka 1998, s. 329). Rezultatem tych sytuacji jest niewątpliwie rosnąca liczba rodzin wieloproblemowych – potrzebujących różnorodnych form wsparcia ze strony zarówno instytucji pomocowych, jak i specjalistów pracy z rodziną. Wiele rodzin nie potrafi własnymi siłami sprostać wyzwaniom otaczającej je rzeczywistości i nie radzi sobie z wypełnianiem swoich funkcji. Niezbędna staje się wówczas pomoc ze strony państwa, która odbywa się „przez wykorzystanie różnych instrumentów, którymi może dysponować społeczeństwo, przy udziale wielu podmiotów, określanych jako instytucje wsparcia rodziny” (Krajewska 2012, s. 102). Znaczna część rodzin, które znajdują się w trudnej sytuacji i wymagają wielowymiarowego wsparcia, wpisuje się zatem w szeroko rozumiany system pomocy społecznej, korzysta ze świadczeń społecznych i staje się beneficjentem tego systemu. Wsparcie rodziny w sytuacji problemowej w szerokim kontekście jest działaniem wieloaspektowym zarówno pod względem możliwości i form działania, jak również postawy i oczekiwań osób, do których jest ono adresowane. Celem opracowania jest przedstawienie wybranych aspektów wsparcia społecznego, z jakich mogą korzystać rodziny potrzebujące wielorakiego wsparcia w sytuacji problemowej.

Dysfunkcje rodziny – wieloproblemowość rodziny – charakterystyka zjawiska

Rodziny niejednokrotnie borykają się z problemami, z którymi nie są w stanie poradzić sobie samodzielnie, nie umieją właściwie wypełniać swoich funkcji rodzicielskich, nie potrafią sprostać obowiązkom i zadaniom oraz pomyślnie rozwiązywać problemów dnia codziennego. „Samo pojęcie rodziny dysfunkcyjnej dotyczy rodzin, które charakteryzują się całkowitym lub długotrwałym brakiem zdolności do sprawowania opieki, kontroli i wsparcia dziecka” (Grzegorzewska 2015, s. 5). Rodzina problemowa, dysfunkcyjna stała się przedmiotem zainteresowania wielu badaczy (na ten temat piszą między innymi np. Maciejewska, Bury 2008; Cudak 2011; Kawula 2014; Łakoma 2017; Krasiejko 2019; Bajor, Cyrkun 2021, i inni), gdzie wśród przyczyn dezorganizacji rodziny autorzy wskazują

najczęściej: postępujące procesy industrializacji i urbanizacji oraz wynikające z tego skutki, wzrost wszelkich rodzajów zmian społecznych, a także wygasanie starych tradycji obyczajowych. Charakterystyczne dla rodzin dysfunkcyjnych jest pojawienie się problemów, których rodzina samodzielnie nie będzie w stanie przezwyciężyć. „Termin «rodzina dysfunkcyjna» odnieść można zatem do rodzin, które z powodu rozmaitych przyczyn (nie zawsze od nich zależnych) nie wypełniają bądź niewłaściwie wypełniają swoje funkcje” (Łakoma 2014, s. 20–21). Z kolei H. Cudak dysfunkcjonalność rodziny rozpatruje na dwóch płaszczyznach uwarunkowań. Pierwszą z nich jest makrostruktura społeczna, do której należą między innymi: wysoki poziom bezrobocia, kryzysy gospodarcze, niski poziom ekonomiczny społeczeństwa, migracje, zmiana wartości i norm społecznych, natomiast drugą płaszczyzną są dysfunkcje występujące w środowisku rodzinnym: konflikty rodzinne, niewydolność opiekuńczo-wychowawcza, uzależnienie od alkoholu oraz substancji psychoaktywnych, niski status materialny, przestępczość, brak więzi emocjonalnych lub ich mały poziom, złe postawy rodzicielskie (Cudak 2011, s. 7–14). Dysfunkcja w rodzinie może przybierać formę dysfunkcji częściowej lub całkowitej. Dysfunkcja częściowa oznacza, iż w rodzinie pojawiają się trudności jedynie w pełnieniu części z przypisanych jej funkcji, które dotyczyć mogą sfery np. emocjonalnej, ekonomicznej, opiekuńczo-wychowawczej czy socjalizacyjnej. Natomiast w sytuacji dysfunkcji całkowitej stwierdzamy zupełną niewydolność w pełnieniu zadań przypisanych rodzinie (Becker-Pestka, Dubis, Różyńska 2018, s. 21). W praktyce niejednokrotnie częściowa dysfunkcjonalność rodziny może prowadzić w efekcie do całkowitej, ponieważ problemy w realizacji poszczególnych funkcji rodziny wpływają na pełnienie pozostałych z nich, co podkreśla H. Cudak, wskazując, iż „w praktyce życia codziennego rodzina, stanowiąc pewien system wielostronnych powiązań, interakcji i uwarunkowań materialnych, biologicznych, społecznych i emocjonalnych powoduje, iż zagrożenie rodziny w jednej podstawowej funkcji rozprzestrzenia się na dysfunkcje w innych sferach życia rodzinnego” (Cudak 2011, s. 8–9).

W literaturze przedmiotu odnaleźć można także określenie „rodziny z wieloma problemami”, jako alternatywny termin dla opisu rodzin dysfunkcyjnych, wieloprotblemowych, patologicznych czy specjalnej troski. I. Krasiejko (2010, s. 11–12) wprowadza w swoich badaniach określenie „rodziny z wieloma problemami”, by podkreślić dążenie do podmiotowego traktowania rodziny, nieetykietowania i oddzielania problemu od człowieka. W rodzinach wieloprotblemowych, dochodzi do zaniedbywania podstawowych czynności opiekuńczych i wychowawczych, zaniedbywane są potrzeby zarówno fizyczne (brak dbałości

o wyżywienie, odzież, edukację), jak i psychiczne (brak poczucia stabilizacji, bezpieczeństwa, miłości); w takiej sytuacji rodziny mogą liczyć na wsparcie ze strony instytucji pomocy społecznej. Rodzaje wsparcia, którymi w zależności od zaistniałej sytuacji może zostać objęta rodzina, mają swoje umocowania w poszczególnych przepisach prawnych.

Formy pomocy i wsparcia rodzin wieloproblemowych w oparciu o przepisy prawne

Obowiązek wspierania rodziny doświadczającej wielu problemów w zakresie ustalonym ustawą spoczywa na jednostkach samorządu terytorialnego oraz na organach administracji rządowej. Realizatorem zadań z zakresu polityki społecznej państwa na gruncie lokalnym (gminnym) są ośrodki pomocy społecznej: „zadania pomocy społecznej w gminach wykonują jednostki organizacyjne – ośrodki pomocy społecznej lub centra usług społecznych, o których mowa w ustawie z dnia 19 lipca 2019 r. o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych” (Ustawa, 2004, art. 110.1). Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej obejmowane są różnymi formami wsparcia, których zakres zawiera ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej: „pomoc społeczna jest instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości” (Art.2.1 Ustawy o pomocy społecznej), a także ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej oraz ustawy z dnia 4 listopada 2016 r. o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem”. Wsparcie społeczne rozumiemy jako działanie lub inną formę pomocy skierowaną do osoby lub do grupy, która umożliwia przezwyciężenie własnych problemów, trudności, konfliktów w codziennym życiu. Wsparcie może przybierać różne formy w zależności od zakresu niesionej pomocy: wsparcie emocjonalne, wsparcie informacyjne, wsparcie instrumentalne, wsparcie rzeczowe oraz wsparcie duchowe. Według H. Sęk wsparcie społeczne to interakcja, która zostaje zainicjowana w trudnej sytuacji, „rodzaj interakcji społecznej, która zostaje podjęta przez jednego lub obu uczestników w sytuacji problemowej, trudnej, stresowej lub krytycznej” (Sęk, Cieślak 2006, s. 18). Wsparcie rodziny jest prowadzone za jej zgodą oraz przy czynnym jej udziale i przybiera formę pracy z rodziną lub pomocy w opiece i wychowaniu dziecka. Jak podkreśla L. Zelek, „zadaniem pomocy społecznej jest zapobieganie trudnym sytuacjom życiowym przez podejmowanie działań zmierzających do

życiowego usamodzielnienia osób i rodzin oraz ich integracji ze środowiskiem. Osoby i rodziny są obowiązane do współdziałania w rozwiązywaniu ich trudnej sytuacji życiowej” (Zelek 2018, s. 178). W procesie wsparcia rodziny uwzględnia się jej zasoby własne oraz źródła wsparcia zewnętrznego. Oznacza to, że rodzina może liczyć na wsparcie przy własnym zaangażowaniu uwzględniającym zasoby własne i zewnętrzne; źródła takie jak instytucje i podmioty działające na rzecz dziecka i rodziny. Według S. Kawuli „zasoby i możliwości rodziny są potencjałem, którym rodzina dysponuje w momencie radzenia sobie z sytuacją kryzysową. (...) Zasoby mogą być namacalne, jak na przykład pieniądze, lub bardziej abstrakcyjne, jak poczucie własnej wartości czy wsparcie psychiczne lub duchowe” (Kawula, Brągiel, Janke 2004, s. 144). Wsparcie społeczne w ogólnym kontekście może odnosić się do każdej trudnej sytuacji, w której znajduje się jednostka. Niemniej jednak w tak szerokim rozumieniu tego pojęcia możemy zawierać wszelkie działania podejmowane bez względu na to, czy jest to chwilowa, czy też dłuższa sytuacja, w której osoba nie potrafi samodzielnie się odnaleźć i powinna uzyskać wsparcie zarówno z najbliższego środowiska, jak i ze strony instytucji pomocowych. Jak podkreśla D. Trawkowska, „zakres odpowiedzialności pomocy społecznej za sytuacje w rodzinach wieloprotblemowych jest bardzo szeroki: od przygotowania strategii rozwiązywania problemów społecznych, programów profilaktyki i wsparcia rodzin, tworzenia lokalnych systemów wsparcia dla różnych grup, rodzin i osób, po przekazywanie różnych form pomocy (transfer świadczeń) – by wymienić tylko niektóre z obowiązków nałożonych na system pomocy społecznej oraz działania podejmowane rzeczywiście przez jednostki organizacyjne pomocy społecznej i jej pracowników” (Trawkowska 2010, s. 35).

Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej w art. 7 określa powody udzielania wsparcia, przyjmując, iż podmiotem działań pomocy społecznej jest rodzina jako całość, dlatego pomocy społecznej udziela się osobom i rodzinom w szczególności z powodu: „ubóstwa, sieroctwa, bezdomności, bezrobocia, niepełnosprawności, długotrwałej i ciężkiej choroby, przemocy w rodzinie, ochrony macierzyństwa lub wielodzietności, bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego zwłaszcza w rodzinach niepełnych lub wielodzietnych, (...), trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego; alkoholizmu lub narkomanii, zdarzenia losowego i sytuacji kryzysowej, klęski żywiołowej lub ekologicznej” (Art. 7 Ustawy o pomocy społecznej). Pomoc społeczna polega w szczególności na: „przyznawaniu i wypłacaniu przewidzianych ustawą świadczeń; pracy socjalnej; prowadzeniu i rozwoju niezbędnej infrastruktury socjalnej; analizie i ocenie zjawisk rodzących

zapotrzebowanie na świadczenia z pomocy społecznej; realizacji zadań wynikających z rozeznaczonych potrzeb społecznych; rozwijaniu nowych form pomocy społecznej i samopomocy w ramach zidentyfikowanych potrzeb” (Art. 15 Ustawy o pomocy społecznej).

W celu ustalenia potrzeb rodziny dokonywana jest diagnoza w oparciu o przeprowadzony przez pracownika socjalnego rodzinny wywiad środowiskowy, który ma na celu ustalenie sytuacji osobistej, rodzinnej, dochodowej i majątkowej osób i rodzin. Wywiad jest przeprowadzany w miejscu zamieszkania lub pobytu osoby starającej się o przyznanie świadczeń na zasadach określonych w ustawie o pomocy społecznej. Głównym zadaniem pracownika socjalnego jest praca socjalna – czyli specjalistyczne pomocowe usługi, które mają szeroki zakres działania. Po rozpoznaniu potrzeb i wstępnej diagnozie rodzinie proponowana jest adekwatna forma pomocy. Należy zaznaczyć, iż w jednej rodzinie może wystąpić kilka przyczyn udzielenia pomocy środowiskowej – wspomniana wcześniej wielopropblematowość. Analizując dane liczbowe, zauważamy, że „w 2023 r. najczęściej pomocy udzielano osobom z powodu:

- długotrwałej lub ciężkiej choroby – 350,8 tys. rodzin, liczących łącznie 566,3 tys. osób;
- ubóstwa – było ono przyczyną przyznania świadczenia dla 322,3 tys. rodzin, które łącznie liczyły 605,9 tys. osób;
- niepełnosprawności – 274,5 tys. rodzin, które łącznie liczyły 447,4 tys. osób;
- bezrobocia – 216,0 tys. rodzin, które łącznie liczyły 496,3 tys. osób;
- bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego – 102,1 tys. rodzin, w skład których wchodziło łącznie 327,4 tys. osób;
- potrzeby ochrony macierzyństwa – 59,2 tys. rodzin, w skład których wchodziło łącznie 295,8 tys. osób) (Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2023, s. 66).

Jak zaznacza A. Siemaszko, „najczęściej odbiorcami takiej pomocy są osoby permanentnie korzystające z usług pomocy społecznej. Niejednokrotnie ich trudności wynikają ze zjawiska wyuczonej bezradności” (Siemaszko 2020, s. 99).

Ustawa o pomocy społecznej wprowadziła układ świadczeń w postaci świadczeń pieniężnych oraz świadczeń niepieniężnych. Do grupy świadczeń pieniężnych zaliczamy przede wszystkim zasiłki: „zasiłek stały, zasiłek okresowy, zasiłek celowy i specjalny zasiłek celowy, zasiłek i pożyczka na ekonomiczne

usamodzielnienie, pomoc na usamodzielnienie oraz na kontynuowanie nauki, (...)” (Art. 36.1. Ustawy o pomocy społecznej). Natomiast świadczenia niepieniężne stanowią: praca socjalna, bilet kredytowany, składki na ubezpieczenie zdrowotne, składki na ubezpieczenia społeczne, pomoc rzeczowa, w tym na ekonomiczne usamodzielnienie, poradnictwo specjalistyczne, interwencja kryzysowa, schronienie, posiłek, niezbędne ubranie (Art. 36.2. Ustawy o pomocy społecznej). „W 2023 r. świadczenia w formie pieniężnej otrzymało na podstawie decyzji 808,5 tys. osób (w 2022 r. – 845,8 tys.). Zasiłki stałe wypłacane osobom całkowicie niezdolnym do pracy z powodu wieku lub niepełnosprawności przyznano 163,0 tys. osób a zasiłki okresowe – 213,9 tys. osób. Około 60% zasiłków okresowych stanowiły te przyznane z powodu braku możliwości zatrudnienia (129,3 tys. osób), ponad 17% udzielono powodu długotrwałej choroby (36,9 tys. osób) oraz prawie 16% świadczeń – z powodu niepełnosprawności (33,1 tys. osób). Dużą grupę beneficjentów (423,3 tys.) stanowiły osoby korzystające z różnych zasiłków celowych. Były one przyznawane z tytułu zaspokojenia niezbędnej potrzeby bytowej, pokrycia części lub całości wydatków na świadczenia zdrowotne, zakup żywności, opału, odzieży, niezbędnych przedmiotów użytku domowego, wykonania drobnych remontów i napraw w mieszkaniu, pokrycia kosztów pogrzebu. Zasiłki były również przyznawane osobie lub rodzinie, która poniosła straty w wyniku zdarzenia losowego, klęski żywiołowej lub ekologicznej. Pozostałe osoby (8,3 tys.) otrzymały pomoc pieniężną w innych formach” (Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną 2023, s. 67). Osoby potrzebujące mogły otrzymać pomoc zarówno w formie pieniężnej, jak i niepieniężnej. Jednak należy podkreślić, że aby rodziny uzyskały różnorodne formy wsparcia, powinny także zaangażować się i wykazać możliwości samonaprawcze, które tkwią w zasobach każdej rodziny. Właściwa diagnoza trudności i problemów oraz dostosowanie odpowiedniej, indywidualnej pomocy rodzinie dobranej do konkretnej sytuacji, stanowi kluczowy element działań pomocowych i gwarantuje efektywność oferowanego wsparcia. W 2023 roku „świadczenia w formie niepieniężnej przyznano na podstawie decyzji 448,7 tys. osób (w 2022 r. – 444,1 tys.). Był to głównie codzienny gorący posiłek (289,1 tys. osób), usługi opiekuńcze obejmujące zaspokajanie codziennych potrzeb życiowych, opiekę higieniczną, pielęgnację, zapewnienie kontaktów z otoczeniem oraz specjalistyczne usługi opiekuńcze dla osób z zaburzeniami psychicznymi (123,7 tys. osób), zapewnienie schronienia w noclegowniach, schroniskach i domach dla bezdomnych (28,8 tys. osób), sprawienie pogrzebu zgodnie z wyznaniem zmarłego (5,5 tys. osób), zaopatrzenie w bieliznę, odzież i obuwie (0,6 tys. osób). Pozostałe osoby (1,0 tys.)

otrzymały pomoc niepieniężną w innych formach” (Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną 2023, s. 67).

Wprowadzenie w życie ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r. umocniło istniejące i wprowadziło nowe rozwiązania systemowe w zakresie pracy z rodziną, która doświadcza trudności – zarówno rodziną naturalną, jak i zastępczą. Zgodnie z ustawą rodzina może korzystać z różnych rodzajów wsparcia w formie: konsultacji i poradnictwa specjalistycznego, terapii i mediacji, usług dla rodzin z dziećmi, w tym usług opiekuńczych i specjalistycznych, pomocy prawnej, szczególnie w zakresie prawa rodzinnego oraz udziału w grupach wsparcia i grupach samopomocowych. Ważne jest podkreślenie w ustawie obowiązku pracy z rodziną również w przypadku umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej. Zgodnie z Art. 9 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej rodzina może otrzymać wsparcie przez działania instytucji i podmiotów działających na rzecz dziecka i rodziny jak również placówek wsparcia dziennego. Ustawa wprowadziła także dwie nowe, dotychczas nie występujące formy pomocy: asystenta rodziny i rodziny wspierające.

Asystent rodziny to „osoba, która towarzyszy klientowi w pokonywaniu jego życiowych trudności, pracuje na zasobach klienta, udziela wsparcia, motywuje rodzinę do zmiany niekorzystnej dla niej sytuacji i poprawy funkcjonowania” (Dunajska, Dunajska, Klein 2011, s. 38). Asystent może zostać przydzielony rodzinie przeżywającej problemy opiekuńczo-wychowawcze na wniosek pracownika socjalnego lub na mocy decyzji sądu rodzinnego. I. Krasiejko określa asystenta rodziny jako przedstawiciela „służb społecznych, który przez pewien czas towarzyszy i wspiera rodzinę, aby w przyszłości samodzielnie potrafiła pokonać trudności życiowe” (Krasiejko 2013, s. 43). Praca asystenta rodziny bezpośrednio związana jest z pomocą oraz wsparciem rodziny mającej trudności w codziennym funkcjonowaniu, motywacją rodziny do aktywnego współdziałania w realizacji planu pracy z rodziną, ułatwianiu rodzinom wypełniania ról społecznych i rodzicielskich, a w sytuacji gdy dzieci zostały umieszczone poza rodziną w pieczy zastępczej, zadaniem asystenta jest podjęcie działań na rzecz ich jak najszybszego powrotu do rodziny biologicznej (piszą o tym między innymi (Krasiejko 2010; Krasiejko 2011; Dunajska, Dunajska, Klein 2011; Krajewska 2012; Krasiejko 2013; Świdarska 2013)). Podstawowym celem podejmowanych zadań przez asystenta jest osiągnięcie stabilizacji życiowej przez rodzinę oraz zwiększenie poczucia wpływu na własne życie poszczególnych jej członków, między innymi poprzez podniesienie ich samooceny koniecznej do właściwego funkcjonowania np. w miejscu pracy czy środowisku lokalnym. Działania asystenta dotyczą także

sporządzania wniosków i opinii na potrzeby sądu o rodzinie i jej członkach, a ponadto asystowanie daje możliwości pracy wielopłaszczyznowej i zindywidualizowanej z rodziną poprzez wypracowany wspólnie plan działania i konsekwentną jego realizację wraz ze wszystkimi jej członkami. Praca asystenta z rodziną nie polega na udzielaniu rad, tylko na tym, że wspólnie z rodziną szuka rozwiązań. Liczba rodzin, z którymi jeden asystent rodziny może w tym samym czasie prowadzić pracę, jest uzależniona od stopnia trudności wykonywanych zadań, jednak nie może przekroczyć 15 (Ustawa, 2011, art. 15.4). W praktyce asystent rodziny powinien zmierzać do kształtowania dojrzałych osobowości wszystkich członków rodziny, z którymi pracuje oraz nabycia przez nich umiejętności samodzielnego egzystowania i brania odpowiedzialności za podejmowane działania. W codziennym działaniu wspierającym rodzinę praca asystenta rodziny wymaga szerokiej wiedzy, umiejętności i kompetencji praktycznych, a także posiadania umiejętności interpersonalnych dotyczących łatwości nawiązywania i podtrzymywania kontaktów. Zgodnie z Art. 10.4 ustawy z 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej praca z rodziną jest prowadzona także w przypadku czasowego umieszczenia dziecka poza rodziną. Praca podejmowana jest wówczas poprzez asystentów rodziny bądź specjalistów pracy socjalnej, którzy we współpracy z koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej lub pracownikiem placówki opiekuńczo-wychowawczej tworzą plan pomocy dziecku i rodzinie.

W 2022 r. zatrudnionych było ogółem 3699 asystentów rodziny, z pomocy których „w 2022 r. w ramach realizacji ustawy z usług asystentów rodziny skorzystało 42 527 rodzin (w 2021 r. 43188 rodzin), w tym 10 034 rodzin (tj. 23,6%) zobowiązanych zostało do współpracy z asystentem rodziny przez sąd. W stosunku do 2021 r. oznacza to wzrost o 9,5% liczby rodzin, do których sąd skierował asystenta rodziny (w 2021 r. było to 9 167 rodzin, co stanowiło 21,2% ogółu rodzin, z którymi pracował asystent). (...). Przeciętny czas pracy asystenta z rodziną w 2022 r. wyniósł 25 miesięcy, co oznacza spadek w stosunku do 2021 r., kiedy czas ten wynosił przeciętnie 26 miesięcy. Dane te wskazują na pozytywne efekty pracy z asystentem rodziny” (Informacja Rady Ministrów 2023, s. 10).

Od 2017 r. w związku z wejściem w życie ustawy z dnia 4 listopada 2016 r. o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem” (Dz.U. z 2023 r. poz. 1923), asystentom rodziny przypisana jest rola koordynatora w zakresie usług wsparcia oferowanego kobietom w ciąży oraz ich rodzinom, ze szczególnym uwzględnieniem kobiet w ciąży powikłanej, kobiet w sytuacji niepowodzeń położniczych oraz rodzin dzieci, u których zdiagnozowano ciężkie i nieodwracalne upośledzenie

albo nieuleczalną chorobę zagrażającą ich życiu, które powstały w prenatalnym okresie rozwoju dziecka lub w czasie porodu. Głównym celem działań asystenta rodziny jest pomoc rodzinie w przezwyciężaniu sytuacji, które mogą zagrażać stabilności rodziny i stwarzać trudności opiekuńczo-wychowawcze. Działania podejmowane przez asystenta mają charakter profilaktyczny i polegają przede wszystkim na opracowaniu wspólnie z osobami zainteresowanymi katalogu możliwych do uzyskania form wsparcia oraz występowaniu w ich imieniu, w celu skorzystania przez nie z należytym pomocy. Zgodnie z art. 8 ust. 6 ustawy „Za życiem”, koordynacja wsparcia podejmowana jest przez asystenta rodziny na wniosek osób, o których mowa w ust. 2, złożony do właściwego ze względu na miejsce zamieszkania wnioskodawcy kierownika ośrodka pomocy społecznej albo dyrektora centrum usług społecznych. „Zgodnie z danymi uzyskanymi ze sprawozdań wojewódzkich z realizacji Programu asystent rodziny na rok 2022 liczba rodzin, którym udzielono porad dla kobiet i rodzin w ramach Programu kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za życiem” w 2022 r. wyniosła 704, w tym liczba rodzin z kobietą, która jest w zagrożonej ciąży – 107” (Informacja Rady Ministrów 2023, s. 9–10).

Rodzina, w której pojawiają się trudności w wykonywaniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych, może zostać objęta także pomocą ze strony rodziny wspierającej. Zgodnie z Art. 30.1. ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej „pełnienie funkcji rodziny wspierającej może być powierzone osobom z bezpośredniego otoczenia dziecka, które: nie były skazane prawomocnym wyrokiem za umyślne przestępstwo; nie figurują w bazie danych Rejestru Sprawców Przestępstw na Tle Seksualnym z dostępem ograniczonym. Rodzinę wspierającą ustanawia wójt właściwy ze względu na miejsce zamieszkania rodziny wspieranej po uzyskaniu pozytywnej opinii kierownika ośrodka pomocy społecznej albo dyrektora centrum usług społecznych, wydanej na podstawie przeprowadzonego rodzinnego wywiadu środowiskowego”. Rodzina wspierająca przy określeniu planu pracy z rodziną i współpracy z asystentem rodziny pomaga rodzinie w następujących obszarach: opiece i wychowaniu dziecka; prowadzeniu gospodarstwa domowego; kształtowaniu i wypełnianiu podstawowych ról społecznych. „Współpraca rodziny wspierającej i asystenta rodziny, czyli obu «zewewnętrznych» podmiotów funkcjonujących w środowisku rodzinnym, wpływa na efektywność oddziaływań. Wymiana informacji o potrzebach rodziny kształtuje zakres i formy udzielanego wsparcia” (Bielecka 2018, s. 160). Z praktycznego punktu widzenia są to takie działania, które mogą dotyczyć różnych aspektów życia, między innymi: pomoc dzieciom w nauce, wskazówki dotyczące wychowania i organizacji

czasu wolnego dzieciom oraz wypracowanie nawyku wspólnego spędzania czasu przez członków rodziny, porady dotyczące prowadzenia gospodarstwa domowego – nauka gotowania, sprzątanía, utrzymania higieny osobistej czy racjonalnego prowadzenia budżetu domowego. Podejmując się tak licznych zadań, „osoby z rodziny wspierającej powinny cechować się odpowiedzialnością, cierpliwością, empatią, troskliwością, obowiązkowością. Ich osobowość, sposób zachowania powinny być instrukcją postępowania dla dzieci, nad którymi sprawują opiekę” (Niesyty 2020, s. 40). „W 2023 r., 54 rodziny wspierające pomagały 57 rodzinom w wypełnianiu obowiązków rodzicielskich (w 2022 r. odpowiednio: 73 i 70)” (Pomoc społeczna 2023, s. 41).

Podsumowanie

Z uwagi na złożoność oraz różnorodność problemów społecznych, których mogą doświadczać rodziny, niezbędna jest ścisła współpraca oraz interdyscyplinarne podejście instytucji pomocy społecznej w zakresie rozwiązywania pojawiających się trudności. Właściwa diagnoza oraz dostosowanie odpowiedniej, indywidualnej formy pomocy rodzinie, stanowi kluczowy element działań pomocowych i gwarantuje efektywność oferowanego wsparcia. Działania wspomagające rodzinę z problemami powinny polegać na pomocy w przezwyciężeniu trudności, zagrażających jej właściwemu funkcjonowaniu na płaszczyźnie społecznej, materialno-ekonomicznej, kulturowej oraz opiekuńczo-wychowawczej. Ważne jest podejmowanie dodatkowych działań zarówno profilaktycznych, jak i pomocowych, kierowanych nie tylko do klientów pomocy społecznej, lecz do całej społeczności lokalnej, w zależności od zdiagnozowanych potrzeb. Szeroko podejmowane działania pomocowe powinny wspierać rodziny nie tylko w pełnieniu tradycyjnej roli społecznej, ale muszą być również otwarte na dynamikę zmian zachodzących w społeczeństwie oraz nowe obszary, w których rozwija się szeroko rozumiany postęp technologiczny i cywilizacyjny. Rodzaj, forma i rozmiar świadczenia powinny być odpowiednie do okoliczności uzasadniających udzielenie pomocy. Podsumowując działania wspierające rodziny, warto spojrzeć na strukturę wydatków na świadczenia pieniężne, która „w latach 2010–2023 zmieniała się. Początkowo zasiłki (stałe, okresowe, celowe i w naturze) stanowiły około 75% wszystkich świadczeń pieniężnych, a od 2012 r. ich udział zwiększył się do ponad 90%. W 2023 r. w Polsce przeznaczono na nie 95,3% kwoty wydanej na wszystkie świadczenia pieniężne, a ich udział w województwach wahał się od 90,3% w województwie mazowieckim do 98,3% w województwie polskim.

W latach 2013–2023 zmniejszał się udział zasiłków okresowych. Udział zasiłków stałych wzrastał do 2019 r. a w latach 2020–2023 wahał się od 42,8% do 45,4%. Mimo zmian w strukturze wydatków na świadczenia pieniężne, zasiłek stały stanowił największą część środków finansowych w latach 2015–2023” (Pomoc społeczna... 2023, s. 70).

Istotne jest również, aby wsparcie kierowane do rodziny wieloproblemowej było skuteczne, udzielane w sposób profesjonalny oraz planowy, ukierunkowane na wszystkie sfery działania rodziny. Powinno odbywać się w ramach wzajemnej współpracy z pracownikiem socjalnym, asystentem rodziny oraz innymi specjalistami z różnych dziedzin podejmujących pracę z rodziną. Konieczna jest także współpraca między instytucjami, organizacjami i stowarzyszeniami w celu udzielania kompleksowego i wszechstronnego wsparcia osobom znajdującym się w trudnej sytuacji.

Streszczenie

Funkcjonowaniu współczesnej rodziny niejednokrotnie towarzyszą różne problemy, które negatywnie wpływają na jej strukturę, trwałość, wypełnianie funkcji oraz jakość wzajemnych relacji pomiędzy jej członkami. Coraz częściej spotykamy rodziny, które wymagają pomocy, wsparcia lub opieki ze strony osób i instytucji wpisujących się w szeroko rozumiany system pomocy społecznej. Praca z rodziną wieloproblemową bez wątpienia należy do trudnych i niejednokrotnie skomplikowanych zadań wymagających dużej wiedzy, delikatności oraz rozważliwych działań. Obowiązki pracy z rodziną wynikają z przepisów prawa i są podejmowane przez powołane do tego celu instytucje pomocowe. Celem opracowania jest przedstawienie wybranych aspektów wsparcia społecznego, z jakich mogą korzystać rodziny potrzebujące wielorakiego wsparcia w sytuacji problemowej.

Słowa kluczowe: rodzina wieloproblemowa, pomoc rodzinie, wsparcie

Abstract

The functioning of the modern family is often accompanied by various problems that negatively affect its structure, durability, fulfillment of functions and the quality of mutual relations between its members. More and more often we encounter families that require help, support or care from people and institutions that are part of the broadly understood social assistance system. Working with a multi-problem family is undoubtedly one of the difficult and often complicated tasks that require extensive knowledge, delicacy and prudence in the proposed activities. The obligations of working with the family result from legal regulations and are undertaken by assistance institutions established for this purpose. The aim of the study is to present selected aspects of social support that families in need of multiple support in a problematic situation can use.

Keywords: multi-problem family, family assistance, support

Bibliografia

- Bajor, A., Cyrkun, K. (2021), *Wieloaspektowe definiowanie rodziny w odniesieniu do typów rodzin dysfunkcyjnych*. W: J. Kawa, *Wyzwania współczesnego świata*, tom XIV, Łódź.
- Becker-Pestka, D., Dubis, M., Różyńska, S. (2018), *Rodzina dysfunkcyjna i patologiczna w przestrzeni życiowej młodych dorastających*, Wrocław: Exante, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/600134/edition/570179/content?ref=main> (dostęp: 23.10.2024).
- Bielecka, E. (2018), Rodzina wspierająca – dedykowana forma wsparcia dla rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi, *Praca Socjalna*, nr 2(33), s. 144–165.
- Cudak, H. (2011), Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze, *Pedagogika Rodziny*, nr 1(2).
- Dunajska, A., Dunajska, D., Klein, B. (2011), *Asystentura w pomocy społecznej*, Warszawa: Wydawnictwo Verlag Dashofer.
- Grzegorzewska, I. (2015), Rodzina dysfunkcyjna jako czynnik ryzyka w rozwoju dziecka, *Remedium*, nr 5.
- Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2022 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Warszawa 2023, <https://www.gov.pl/web/rodzina/informacja-rady-ministrow-o-realizacji-w-roku-2022-ustawy-z-dnia-9-czerwca-2011-r-o-wspieraniu-rodziny-i-systemie-pieczy-zastepczej> (dostęp: 10.11.2024).

- Kawula, S. (2014), Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych. W: S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kawula, S., Brągiel, J., Janke, A.W. (2014), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kawula, S. (2006), *Kształty rodziny współczesnej, szkice familologiczne*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Krajewska, B. (2012), Asystenci rodziny w nowym systemie wsparcia, *Praca Socjalna*, nr 2.
- Krasiejko, I. (2019), *Rodzina z dziećmi. Rodzina dysfunkcyjna*, Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Krasiejko, I. (2013), *Zawód asystenta rodziny w procesie profesjonalizacji*, Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”.
- Krasiejko, I. (2011), *Praca socjalna w praktyce asystenta rodziny*, Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Krasiejko, I. (2010), *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejście Skoncentrowane na Rozwiązaniach w pracy socjalnej*, Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Łakoma, S. (2014), Rodzina dysfunkcyjna. Przyczyny i ich charakterystyka, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, r. 54, nr 7, s. 20–28.
- Maciejewska, F., Bury, P. (2008), Dysfunkcjonalność rodziny : psychologiczny i socjologiczny aspekt definicji, *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*, nr 2.
- Niesyty, D. (2020), Rodzina wspierająca jako forma wsparcia rodziny, *Praca Socjalna*, nr 6(35), s. 35–44.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (Dz.U. z 2024 r. poz. 1283. z późn. zmian.).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2024 r. poz. 177, 742 i 743, 858. z późn. zmian.).
- Ustawa z dnia 4 listopada 2016 r. o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem” (Dz.U. z 2023 r. poz. 1923, z 2024 r. poz. 1572).
- Plopa, M. (2007), *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2023 r., <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/pomoc-spoeczna-i-opieka-nad-dzieckiem-i-rodzina-w-2023-roku,10,15.html> (dostęp: 21.10.2024).
- Siemaszko, A. (2020), Wsparcie jako niezbędny czynnik w procesie pomagania jednostkom w kryzysie, *Zeszyty Pracy Socjalnej*, nr 2, s. 99, <https://ejournals.eu/czasopismo/zeszyty-pracy-socjalnej/artikul/wsparcie-jako-niezbedny-czynnik-w-procesie-pomagania-jednostkom-w-kryzysie> (dostęp: 10.10. 2024).
- Sęk, H., Cieślak, R. (2006), Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne. W: H. Sęk, R. Cieślak (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Świdarska, M. (2013), *Asystent rodziny – współczesna forma pomocy rodzinie*, Łódź: Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk.

- Szlendak, T. (2012), *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tyszka, Z. (1998), *Socjologia rodziny*. W: Z. Krawczyk, K.Z. Sowa (red.), *Socjologia w Polsce*, Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Tyszka, Z. (red.) (2001), *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Trawkowska, D. (2010), Dokąd zmierzamy? Socjologiczna analiza działań podejmowanych wobec rodzin wieloprotblemowych przez pomoc społeczną, *Teologia i Moralność*, tom 7, s. 33–44.
- Zepek, L. (2018), System pomocy społecznej w Polsce w świetle nowych koncepcji zarządzania publicznego, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie*, nr 3.
- Ziemska, M. (red.) (2005), *Rodzina współczesna*, Warszawa: Wydawnictwo UW.